

Nagy Ervinné

Gondolatok egy Madách – karikatúráról

Előkerült egy eddig ismeretlen Madách-rajz, melyet a győri Xantus Múzeum igazgatójának és munkatársainak szíves közreműködésével teszünk közzé. A nyolcalakos kép a Szabó József-féle hagyatékban "Madách rajza. Nagyított repro" jegyzettel szerepel. Az eredeti kép egyetlen Madách gyűjteményben sincs meg, valószínűleg ismeretlen helyen lappang. Hol és miről készülhetett a másolat? A kérdések megválaszolására a hiányos adatok miatt többnyire csak feltevéseink vannak.

Szabó József Madách-kutató 1973-ban költözött el Balassagyarmatról Győrbe és gyűjteményét a Xantus Múzeumban helyezte el. Az általa szignált "Madách rajza. Nagyított repro" Balassagyarmaton az 1950-es, 60-as években készült. Mivel a kép eredetije nincs meg az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, illetve az Petőfi Irodalmi Múzeum Madách-anyagában, így a másolat készítésekor nógrádi gyűjteményben, esetleg magántulajdonban lehetett. Az említett időben és korábban is Balassagyarmaton a Nagy Iván, később Palóc Múzeum rendelkezett Madách-gyűjteményben, esetleg magántulajdonban lehetett. Az említett időben és korábban is Balassagyarmaton a Nagy Iván, később a Palóc Múzeum rendelkezett Madách gyűjteménnyel. Egy 1943-as adat szerint "két olajfestmény van itt Fráter Erzsiről", az egyiket Madách Imre készítette, a másik ismeretlen festő alkotása, melynek

eredetije *Perédy György*, "az Erdélyi Lapok szerkesztőjének birtokában van".² A festmény azóta Kolozsvárról visszakerült, és jelenleg Budapesten magánkézben található. A balassagyarmati Múzeum anyagában Madách-rajz nem volt.

1964 októberében, a Madách Centenárium alkalmából Csesztvén kiállítás nyílt meg. Erről *Bernáth László* Majtényi Anna kúriája című írásában közli: "négy eredeti Madách Imre rajz van a csesztvei Madách Múzeum birtokában. Kettő romantikus tájat ábrázol, egy karikatúra, a negyedik mintha a Civilizátor illusztrációja lenne."³

Milyen valószínűsége van annak, hogy a "Civilizátor esetleges illusztrációja" azonos a most előkerült képpel?

Szabó József hat Madách-rajz másolatát vette be gyűjteményébe. Ifjúkori rajzokat, az önarcképet és ezt a jellegzetes karikatúrát. A hat rajzból öt a csesztvei Múzeum anyagában ma is látható, és eredetije az OSZK Kéziratárában megvan. Hogyan került a hatodik rajz ehhez? Az 1964-ben a Madách Centenáriumra megnyílt csesztvei kiállítás forgatókönyve - annak pontos leírása - nem maradt fenn. A korabeli levelezésekből, cikkekből megtudjuk, hogy itt volt Madách bölcsője, karosszéke, olajfestménye Fráter Erzsiről. Az Országos Levéltár főleg családi iratokból küldött 47 fotómásolatot,⁴ a PIM pedig válogatást a Madách-anyagból, így az ismert rajzokból is. Hogy a cikkben

említett "négy eredeti rajz" hogyan származott ide, azt nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy ezek nem szerepelnek az OSZK Kézirattárban.

A vizsgált hatodik kép tehát a "négy eredeti rajz" között lehetett, mivel azonosítja az a körülmény, hogy eddig ismeretlen képről van szó mindkét esetben.

Figyelmet érdemel még a "négy rajz" további sorsa is. Csesztvéről Salgótarjában, a Megyei Múzeum Madách anyagába került a két tájrajz, a két karikatúra lelőhelye ismeretlen. Csúpan másolata maradt meg feltételezések szerint a Szabó József-féle hagyatékban.

Lehet tehát, e rajz a Civilizátor illusztrációja? - Madách nem készített műveihez illusztrációt, de gyakran lerajzolta azt, amit leírt. *Lónyai Menyhért*nek 1838-ban Sztregováról tájleírást küld, később le is festi. A Regélőben 1841-ben megjelent Trencsini - másként Teplici - fürdők című útijegyzetéhez képillusztrációt is mellékel. A családtagok visszaemlékezéseit idézve *Becker Hugó* írja: "mesélgetés közben, vagy amikor az elbeszélést szemléltethetővé kellett tenni hevenyészve ceruzával megrajzolta."⁵ Joggal tételezzük fel, hogy a bemutatott mozgalmas kép valamely elbeszélés vagy leírt történet, anekdota rajzos változata. Találón jegyzi meg *Balogh Károly: a Madách képek értéke elenyészik, ha nem ismerjük az ötletet, élményt, melyből fakadt.*

A Madách-irodalomban többször előfordul az a feltételezés, hogy volt a Civilizátor-nak képi megformálása. A kocsmajelenet címen ismert olajképről *Balogh Károly* csúpan formai elemzést ad, Palágyi a magyaros öltözkű csaplároslány és legény mellett a "hízott képű német Sellsorgert" is bemutatja és úgy értelmezi, hogy "Bach korabeli gyűnyolódás ez, mely a költőnek a Civilizátor című vígjátékára emlékeztet".⁶ A kép elvesszett, így Palágyi értelemezéseit nem ellenőrizhetjük, de az adat azt igazolja, volt a vizsgálomlékezők közlésében jele annak, hogy létezett egy kép, mely akár a Civilizátor illusztrációja is lehetett.

A most bemutatott kép középpontjában haragos gazda áll és ostorral veri a kutyákkal körülvevett alakot, az előtérben álló leányzó és az ajtón betóduló cselédek látható öröme. Szinte ideillik a Civilizátor néhány sora: "Fel! Mürzl, zászlóul szoknyádat add/ A vén gazembert mogyoróbotokkal/ Mángoroljátok meg."

A rajzon a Madách karikatúrák ismert témáját látjuk, házassági civódás, féltékenységi jelenet. Ha feltételezzük, hogy más karikatúráihoz hasonlóan itt is környezetét rajzolta, akkor több vizsgálódási szempontot is választhatunk. Egyrészt összevetjük a Civilizátorban és a képen látható szereplőket, másrészt megvizsgáljuk az adott időszakban a sztregovai ház személyzetére vonatkozó forrásokat.

A Civilizátorban és a képen egyaránt négy férfi és egy nő szerepel. (A kutyák száma eggyel több, de utalás van arra, hogy István gazdának van kutyaoლა, így kutyája is.)

Már az életrajzíró *Morvay és Palágyi* is tudni véli, hogy volt modellje *István* gazdának. *Morvay Bory Istvánnal*,⁷ Palágyi egyenesen a költővel azonosítja a "magyar gazdát". Mivel a névazonosság elvéből indulunk ki, *Morvay* álláspontját fogadjuk el. - *Bory István* 1826-58-ig volt a család szolgálatában, lényegében ő irányította a gazdaságot. Ő volt az "István gazda" először *Csesztvén*, aztán *Sztregován*. A nevére kiállított szolgálati bizonyítvány "szakértői képességét", hűségét hangsúlyozza. Szolgálati éveinek letöltése után a családdal való jó kapcsolata nem szűnt meg.⁸

*Verzár Mihály*⁸ (Miska, a magyar) a sztregovai ház híres szakácsa. *Balogh Károly* és *Harsányi Zsolt* megörökíti "behemót nagy természetét és a fején díszelgő kuktasapkát". (A képen az ajtóban magasodó alakra emlékeztet a leírás.) Az étkezéshez délben és este a konyha előtti kis harangon *Mihály* szakács jelt adott, és ez "az éles harangszó átjárta az épület minden zegét-zugát."⁹ Egy nap *Madách Imre* és szavakkal nyitott be az ebédlőbe "Éppen azt írtam le - csengetnek".¹⁰ Így *Verzár Mihály* ebédre hívó ha-

rang kongatása közvetve bekerült a Tragédia történetében.

*Tucsek János*¹¹, a hajdú, a ház "Jancsi huszára". Madách tréfás mókáinak részese, a húsvéti locsolkodás címen ismert anekdota szereplője. A bort nagyon kedvelte (delírium tremensben halt meg). Amikor felöntött a garatra, "robotra" hajtotta a parasztokat, visszaálmódva a "régii szép időköt". Öltözéke "fehér zsinóros kék dalmány", hatalmának szimbóluma a mogyorófaálca. Madách egy alkalommal a szlovák mytoszokról beszélgetett *Henrici Agostonnal*, a falu evangélikus lelkészével. Hazatérve elfelejtette a tündér szó szlovák megfelelőjét, "Behívatta Jancsit, az ő policeiminiszterét. Te Jancsi, hogy hívják tótul a tündért? Jancsi ura kedvenc lovát, a Tündért értette és felelte: Kvonny (=lő)".¹² Ő tehát "Janó, a tót" modellje. A képen zsinóros ruhában látható.

A 19. században Nógrádban, de országosan is jelentéktelen számú olasz nemzetiségi

él. *Keleti Károly* adatai alapján Nógrádban (magyar: 67,05, szlovák: 31,10, német: 1,83, egyéb nemzetiségű: 0,02). Miért kerül be a Civilizátorba Carlo, az olasz? Talán azért, mert Madách új gazdatisztje (1859-től) a sziléziáj *Philipp Károly* olasz származású volt?¹³ Róla csupán annyit jegyzett fel az életrajzíró, hogy fia, az ifjabb Philipp a Madách fiúkkal nevelkedett.

Mürzl a neve, a Mária név svábos változata. A sztregovai házban két Mária van ebben az időszakban: *Tót Mara*¹⁴, az ifjabb Tucsek János későbbi felesége, és Marinkó, tót menyecske, akit Harsányi említ, mint Madách futó kalandjainak egyik szereplőjét.¹⁵

Két alkalmazottról kell még szólnunk, *Pass Andrásról*, a philosophusról, akinek latinos műveltségét *Arany János* is feljegyezte, és *Paulikról*, *Madách Mária* hajdani inasáról, aki tanúja volt gazdáik brutális meggyilkolásának. Az ő nevük viszont nem egyezik a rác Urus és oláh Mitrul nevével. Való-

Madách rajza

színiüleg nem véletlen, hogy a Civilizátor nyolc szereplője közül ötnek megvan a név- és négy esetben a nemzetiségi megegyezése Madách alkalmazottai között.

A névazonosítás néhány adatával azt kívántuk bizonyítani, hogy a vígjátékot karikatúráihoz hasonlóan, környezetéről mintázta.

A képés mű ezen a ponton találkozunk. De nyitva maradt a kérdés a Civilizátor és a karikatúra kapcsolatáról. A Civilizátort, mint a Bach-korszak bírálatát, és Madáchnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját szokták vizsgálni. Induljunk ki most egy másik megközelítésből!

Az arisztophaneszi hatás első említése (1855) és a Civilizátor megírásának ideje (1859) egybeesik a karikatúrák készítésével. A karikatúrákban és az arisztophaneszi vígjátékokban torzításban kifejezett érzésének indokolását Szontágh Pálhoz 1855-ben írott levelében olvashatjuk: "Minden érzés csak akkor lesz műtárgyi, mikor megszűnik szenvedés, érzés, ideál lenni, mikor mint tudós orvos sajnálat és részvét nélkül bonckés alá vesszük azokat." Mi az az érzés, ideál, amit sajnálat nélkül bonckés alá vesz? A rajzokon - mint utaltunk már erre - házassági konfliktusokat ábrázol: civakodást, az udvarló kifigurázását, a csábító megbotozását. És ezen a ponton találkozunk a Civilizátorral ez a karikatúra. István gazda Stroom intrikái elől a "kutyáolba" húzódik vissza, és csak akkor áll a cselédek sürgető kérésére a lázadók élére, amikor kedvesét, Mürzlt Stroom el akarja csábítani tőle. Ezúttal bottal kergeti el a betolakodót. Harsányi Zsolt utal erre, mikor "egyéni öngúnynak", szerelmi szatírának nevezi a művet.¹⁶ Így a Bach-rendszer maró kritikája mellett magánéletének szatírája is ez, éppúgy, mint a vizsgált karikatúra. Vessünk még egy pillantást a rajzra. Madách egyik legmozgalmasabb képe, az arcok egyéni- és az érzelmek ábrázolása, jobb rajzainak sorába emeli.

A ruházat is figyelmet érdemel: "az 50-es évek végén a magyaros ruha lett a divat, a férfiak atillát és csizmába szorított nadrágot hordtak, az asszonyok, lányok magyar pruszlikot. A gyerekek ruhája csupa pityke, zsinór és vitézkötés, a hordován csizmán pengő sarkantyúval" - emlékszik vissza Balogh Károly.

A névazonosítás során kísérletet tettünk arra, hogy Madách környezetének eddig elhanyagolt részét, cselédeit mutattuk be, akik az író élményvilágának feltétlenül alakítói voltak.

A most először publikált Madách-karikatúra reményeink szerint talán segít abban is, hogy az eredeti rajz nyomára találjunk.

Jegyzetek

1. Győr Xantus Múzeum, Szabó József hagyaték 2. Képes Vasárnap 1943. január 26.
3. Bernáth László: Majtényi Anna kúriája, Esti Hírlap 1964. szeptember 28.
4. Palóc Múzeum kézirattára.
5. Becker Hugo: Madách Imre életrajza, Magyar Szemle 1899. XI. évf. 90.
6. Vasárnapi Újság 1897. 51. szám 859-860., Palágyi M.: Madách Imre rajzai.
7. Morvay Győző: Madách életrajzáról és költészetéről Bp. 1900. 431.
8. Harsányi Zsolt: Madách Imre életrajzi regénye III.k.95.
10. A költő akkor írja le - fia szerint - a falanszter-szín "Csengetek" szavát szerzői utasítás-ként, amikor az ebédlő kisharangja ebédre hívta., Kerényi Ferenc: Írtam egy költeményt Bp. 1983. 51.
11. Plágyi M.: i.m. 228-229.
12. Morvay Győző: i.m. 436, Balogh K.: i.m. 132.
13. Balogh K.: i.m. 187-188.
14. Andor Csaba: Madách Imre és Bagginszky Borbála (kézirat).
15. Harsányi Zsolt i.m. III.k. 72-73.
16. Uo. 103.